

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha
Band: 11 (1937)
Artikel: La scola rurala romontscha avon 300 onns
Autor: Gadola, Guglielm
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881232>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 19.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La scola rurala romontscha avon 300 onns

da Guglielm Gadola, Cuera

„Vul Ti cultivar nies pievel
cultivescha sia historia.“
(Plaids de P. B. Berther p. m.)

Introducziun

Dapi ch'il Glogn exista ha el cultivau l'istoria locala, ni meglier detg: la historia della patria. Quei ei daventau paralelmein culla cultivaziun de nossa litteratura originala, aschia che nies organ ha oz sia tempra speziala. Sper ils numerus lecturs, che han approbau ed animau nus de continuar e tener stendiu sin quella via, cunzun quei ch'appertegn l'istoria de nossas baselgias, de nos umens, de nos vitgs ed uclauns, dat ei era tals, che giavischan pli bia historias; il pli bugen historias criminalas e sensazionalas, nua ch'ei daghira de saung e de tissis e nua che sil pli pauc 10—12 vgnan mazzai sin ina moda ni l'otra.

A quels tals che giavischan ina semiglionta lectura, savein nus dir, che lur giavisch vegni ualvess a saver vegnir complenius — entras il Glogn. Mo essend che nus lessen, malgrad tut, era gudignar els per nies pensum patriotic e romontsch, havein nus cartiu ch'ei seigi forsa buca de donn, de scriver ina gada enzaconts plaids (per introducziun de quest studi) davart il pensum e la valeta propria dell'istoria della patria:

La caussa la pli impurtonta culla quala il carstgaun sa s'occupar, ei la veta humana. Scrutar il spért, che vegn revelaus en las multifaras appariziuns de questa veta terrestre, enconuscher Diu, ch'operescha e diregia permiez quelas appariziuns, gliez ei il grond deletg della veta, e quei era per motiv che quei deletg para negliu pli gronds, che enten las ovras della libertad humana. Sulettamein ell'istoria, ch'ei la semeglia della veta humana, sa quei spért vegnir enconuschiu. Il temps present sgola spert sperasora, igl avegnir ei a nus buc enconuschents; mo il vargau stat ferm ell'istoria e rispunda sin nossas damondas. Indifferentadad visavi l'istoria, dat pia perdetga dalla indifferentadad visavi la veta e l'educaziun. Tgi ch'ei propi carstgaun e senta en sesez il seregheglia d'in spért viv e svegliau, lez sto sesentir cudizaus e tentaus dallas appariziuns della carstgaunadad, dallas revelaziuns dil spért; tgi ch'ei habels tier ovra e vertid a lez san ovra e vertid dils auters buc esser senza interess; tgi che viva ed operescha pil temps present, lez sto ei legrar de ver ed enconuscher la veta ed igl operar dils perdavons; de scrutar lur finamiras, d'observar lur moda e maniera de viver e de far persenn il resultat; co e cum tut era aschia e co igl ei vegniu aschia; tgei che

pievels e tiaras han creau, alzau, smasau, salvau, destruiu, e co tier tuttas midadas e terradas ina caussa ei adina vegnida salvada, quella caussa numnadamein, ch'ei la ventira de temps vegnends e la honur dil carstgaun. Ella historia de scadin pievel sto el anflar il propi interess dil carstgaun per siu concarstgaun, igl interess dil spért vid il spért, della sauna raschun vid la sauna raschun, e — ins astga bein dir — digl interess vida Diu. Pertgei ch'ella historia de scadin pievel sedocumentescha sauna raschun e divinidad. Mo ordeifer quest interess schubramein human de tutta historia, porscha a nus l'istoria della patria aunc in auter, schebein buca pli ault, sche tuttina pli car e pli intim.

Aschilunsch sco la memoria dils carstgauns po tonscher, ei, — da tuts temps e tier tuts pievels, aschigleiti ch'els ein arrivai tier ina certa cultura e humanidad, — il plaid patria staus in plaid sogn. Perfin pievels curdai tocca funs, han buca snegau quei plaid. La plonta ha sias ragischs el tratsch che nutrescha ella; igl animal resta fideivels alla contrada, nua ch'el anfla sia maglia; il carstgaun primitiv, aunc sclavs de siu tgierp e perquei buca fetg differentes dagl animal, serenta vid il tschespet che nutrescha el; pil carstgaun educau denton, pil carstgaun de sauna raschun, ei la patria enzatgei tut auter, enzatgei pli ault, e perquei sa el carezar ella. La natira vul dispet plirs pievels in sper l'auter silla tiara a tuts comunabla; la pleinadad infinita dil spért, che duei sesviluppar ella veta, sa sesviluppar mo en biaras e differentas modas e manieras ed atgnadads. Perquei spartan ils aults e las planiras, las mars e las montognas ils carstgauns in da l'auter. Pertgei ch'il carstgaun, schebi ch'el ei ina creatira entira per sesez, ei ina part della carstgaunadad e perquei internamein parentaus ed in esser culs carstgauns. Perquei encuera el era exteriuramein quella unitad, el ei socials ed encuera la cumminonza de quels ch'el entaupa. Aschia secomponan diversas cumminonzas de carstgauns. Entras igl agen contuorn, entras basegns e cuntentientschas reciprocas, entras lavurs comunablas, deletgs e plaschers comunabels, entras esser particepsivels dellas medemas cruschs e dolurs e plaschers, daventa scadin cumminonza ina totalitad per sesezza, jastra allas autras; cheutras neschan ils differentes pievels: las naziuns!

Naturalmein ei la veta en tuts ils pievels la medema: tuts secomponan ord carstgauns e tuts ils carstgauns ein commembers della carstgaunadad; naturalmein eis ei ussa il medem spért, che sesprova cun tutta forza de revelar, tscheu sco leu: igl ei il desideri per cultura e humanidad, il desideri suenter cumpleina sviluppaziun de tut las forzas immanentas, che tilla e stauscha. Aber quei spért, quella veta generala semuossa en scadin pievel e sa mo semussar sin atgna moda e maniera; la veta survegn in caracter prezis ed individual, ch'ella sa haver mo en quei pievel, ed en quella differentadad ed atgnadad de quei caracter semuossa gie la rihezia della veta. Tuttas revelaziuns dil spért, che sesviluppeschan veramein en quei sulet pievel, han

trasatras in agen suér, ch'ellas han schiglioc negliu, tier negin auter pievel, e san è buca ver. Sco il lungatg general, daventa tier scadin pievel lungatg nazional q. v. d. ch'il lungatg ha survegniu in'atgnadad speziala, in'atgna culur e quei aschi entratg ed incarnau, sco'ls plaids de Muoth espriman:

Tiu cor, tiu spért ein umbrivai
Dal vierv romontsch e vegnan mai
A concepir in auter senn,
A parturir in niev talent . . . ,

aschia portan era ils auters facturs della cultura in agen character, sche forsa era buc aschi palpabel sco'l lungatg: la costituziun dil stadi, il dretg, la morala e religiu, la scienza ed igl art, cun in plaid: quei che noda quei pievel. Quei che porta buca quella noda, quei che vegn purtau neutier mo exteriuramein a quei pievel, quei sa mo lu arrivar tier veta e forza, sch'ei survescha al pievel per nutriment, sch'ei vegn midau e sligiau si en la atgnadad: senza quella disoluziun sa quei jester exister mo entras la perdiziun dil pievel. (Exempels persuenter savessen nus vegnir cun mahoiias; patertgei per ex. mo vid il traffic e commers modern en nossa tiara e cun tgei ch'el ei vegnius! Patertgei era vid ils confins linguistics de nossa tiara romontscha, ect, ect.)

Perquei ei l'emprema finamira d'in pievel, e quella sto esser l'emprema: de mantener l'atgnadad, de restar libers ed independents dal guvern de scadin auter pievel, per cheutras puder mantener la libra sviluppaziun de siu agen character, e ch'in auter pievel hagi mai la pusseivladad de sfurzar si ad el (al nies!) siu far e patertgar. Pertgei che tutta veta careza sesezza e vul semantener e s'ingrondir, ella vul metter sut tut, per esser absolutamein libra. Da cheu dariva la tendenza de scadin pievel encunter tuts ils auters, de crescher sur ils auters ora, de valer depli ch'ils auters, de cumandar, sco il singul ha la tendenza enviars ils singuls.

Sco ils singuls carstgauns, han era ils pievels honor e vergugna. La pli gronda aber ei, sco el medem temps la pli gronda ventira: d'esser libers entras atgna forza e ded esser ton sco auters pievels, sche buc aunc suren als ezs, e ded esser pinai sin scadina attacca da tgei natira quell'ei. La pli gronda vergugna, sco era la pli gronda sventira ei: esser suttamess ad in auter pievel, de survir a quel e d'acceptar atgnadads jastras e de favorisar quellas cun las atgnas. (Fagei cheu ruasseivlamein in examen de consciencia, vus romontschs, epi confessei co ei stat!) La libra independenza ei buca la pli aulta finamira, che vegn cuntenschida, mo ell'ei il necessari miet, senza il qual in pievel sa buca cuntonscher in scoppo, seigi lu tgeinin che vegli. Pertgei quei pievel ei smardegliaus, sche sia atgnadad ei smasada. L'atgnadad sto vegnir smardegliada, sch'il pievel ei suttamess ad in domini jester e sche quel ei era mo de natira spirtala e culturala.

In pievel pia, che dat si si'atgnadad ed independenza, sedat si sesez, el ei debrastgaus e va alla malura: e quei ei il pir ch'ei sedat sut las steilas!

Il singul carstgaun auda naturalmein tier in pievel e nescha ord il pievel. El ha la missiun de metter en moviment tut quei che schai en siu spért ed en sias forzas. Quei ch'ei siu ni daventa siu, seigi quei lu dal spért ni dalla cultura, quei vegn revelau enten el entras l'atgnadad de siu pievel e sa perquei sesviluppar mo enten questa atgnadad; perquei ston sias aspiraziuns esser las medemas sco quellas de siu pievel; ei il singul gie ina part de quei pievel. Perquei ei la honor dil pievel sia honor, sco era la vergugna dil pievel sia vergugna. Perquei sto el vuler l'atgnadad de siu pievel, essend ch'el sa viver mo aschia libramein e ventireivlamein.

Perquei careza il carstgaun de senn e patertgament sia patria, sco el careza sesez, pertgei ch'il pievel ei enten el, sco el enten il pievel; perquei daventa la tiara sin la quala l'atgnadad genuina de ses pardavons sesanfla, sia patria, alla qualla sia veta auda e perquei dat quel si sesez, che dat si sia patria: e gliez ei il pli abominabel ch'ei dat sut las steilas!

Il giavisch de mantener e promover l'atgnadad dil pievel, sco ella ei vegnida retscharta dals perdavons e de transmitter quella als affons e vegnetsuenter, sinaquei che las aspiraziuns, igl etern ed il sögn vegni promoviu e compleniu sin moda e maniera propi atgna — quei sulet ei vera carezia per la patria. Ei fuss denton totalmein falliu de crer ch'il setener ed esser rentaus vid fuormas endinadas, perquei che ellas ein cumadeivlas, seigi carezia per la patria. „Nua ch'jeu sai viver libramein, leu ei Roma,“ ha Brutus detg; e tgei vul quei dir auter che: buc ils siats crests, buc il Tiber ni ils mirs fan ora mia patria, mobein il serius ed agen senn de libertad dils vegls Romans; nua che Romans ein, leu ei Roma, nua che l'atgnadad de miu pievel ei, leu ei mia patria!

De quell'atgnadad d'in pievel, sco ella sepresenta ella veta de quel el decuors dil temps, e sco ella ei vegnida revelada el far e demanar, ella religun e morala, ella scienza ed egl art el dretg ed ella lescha, dat a nus novas l'istoria de quei pievel. Pli vivamein ch'ins ei penetraus dallas verdads, ch'jeu hai allegau cheu, pli ferm ch'il spért de siu pievel viva e lavura enten ins, ton pli intensiv ed intim vegn el a scrutar l'istoria de siu pievel, pertgei ch'el vul enconuscher il spért de siu pievel e vul ver sin tgei scalem della cultura quel stat, co tuttas sias relaziuns ein ordinadas e co tut quei ch'ei, ei daventau; sut tgei circumstanzias, tras tgei ovras, tgei ha impediü e tgei favoriu. Ed ins vul saver e sto saver quei, per saver viver ed operar per siu pievel tenor buns principis, pertgei ch'in e scadin sto gie enconuscher la natira dil material, che stat a disposiziun per ses studis. Eila veta humana dat ei aber mo ina via per arrivar tiell'enconuschientscha dil temps present: la via atras il vargau. Quei ei il spezial ad agen interess, che l'istoria della patria ha, sper il propi interess human, che tutta istoria porscha.

Ussa capeschan era mes lecturs ils plaids de miu nunemblideivel magister, P. Baseli: „Vul ti cultivar nies pievel, cultivescha sia istoria!“

I. L'entschatta de nossa scola rurala

El cuort studi che suonda cheu, lein nus mirar, co ei steva pli baul culla scola ed educaziun de nies pievel romontsch ora silla tiara, en nos vitgs e valladas purilas.

Prendein nus enta maun ina historia dil scolaesser rural, scretta suenter la mesadad dil tschentaner vargau, ni era de quellas de nies tschentaner, sche vegnin nus adina a far la medema experientscha; nus vegnin adina ad udir la medema canzun: avon la fundaziun della scola moderna populara, ni sco plirs vulan saver: avon la fundaziun dellas scolas popularas dell'epoca liberala, era e valeva la scola populara pauc ni nuot. Ei vegnevi recitau in tschuat religiun e ductrina en scola, nua ch'ei devi talas „scolas“ ed auter che de „dirsi“ la ductrina „mecanicamein“ e „senza patertgar“, vegnevi ei prestau nuot da quellas vards.

Aschia vegn ei scret ed aschia vegn ei cartiu, cunzun pertenenent las relaziuns ora silla tiara avon la vegnida de Pestalozzi e ses successurs. Buca che nus lessan sminuir ni sbassar ils gronds merets de quei campiun della scola populara dils davos 100 onns! Mo ei sto era vegnir punctuau e mussau ina gada per mauns de documents, che nus havein giu ina buna scola populara bunamein 200 onns avon la vegnida de Pestalozzi — e quei schizun en nos vitgs ed uclauns romontschs.

Dapi l'introducziun dil christianissmus en nossas contradas, ha la Baselgia procurau per l'instrucziun dil pievel giuven entras ses plevons e caplons. Mussaments persunter ein ils numerus conclus dils concils ecclesiastics pertenenent la scola populara, che dateschan bunamein ord scadin tschentaner.

Ei ha denton era dau temps, nua ch'ins scheva esser scret quei ch'era perscret e nua ch'ins fageva gnanc il pli necessari de quei ch'ins havess stuiu far per complenir las obligaziuns pertenenent la scola populara. Quei era oravon tut il cas alla fin dil 15avel tschentaner, entochen videnasi el 17avel tschentaner.

Il concil de Trient ha denton perscret e punctuau seriusamein l'obligaziun dils plevons e caplons de dar scola els vitgs ed uclauns, oravon tut d'instruir ils affons e la giuventetgna ella ductrina christiana, in'instrucziun ch'ins ha dalla bial'entschatta enneu caracterisau e nudau cul num: scola christiana.

Las principalas bullas papalas, che pertuccan la scola christiana populara, dateschan dals onns 1572, 1575, 1580, 1604, 1607 e 1677. Perscripziuns, ordinaziuns ed obligaziuns pertenenent quella scola populara e christiana, han il character d'ina compagnia religiosa u confraternitad.

Igl uestg de scadina diocesa ei il „priur“ della scola; el ha de procurar, che las prescripziuns ed obligaziuns vegnien cumplendas ed ha per quei intent en mintga vitg in „sutpriur“ ella persuna dil plevon, ch'ei, ni meglier detg: dueigi esser l'olma della scola christiana.

Ella diocesa de Cuera ei la scola christiana populara, tenor ils principis dil concil de Trient, principalmein vegnida propagada e sustenida dals rev. P.

P. caputschins, sco era entras sustegn ed agid dil fetg activ uestg Duri de Mont.

A Mustér, nua ch'ina scola populara existeva en claustra dapi decennis enneu, vegn quella renovada e favorida entras l'influenza dils paders caputschins, entuorn 1640—42, e quei el senn della scola christiana populara, sustenida entras „la compagnia della scola christiana“, ed introducida aunc en bia vischnauncas entras ils paders caputschins e lur influenza sils spiritalis seculars. (Pert. La scola populara a Mustér, mira: Bernhard Kaufmann, Die Klosterschule Disentis 1580—1645, en B. M. Bl. nr. 3 Beilage 2, 3, e 4.) Il pli meriteivel campion della scola christiana en nossas contradas romontschas ei stau il pader Bernarde da Maron, viceprefect della missiun retica, in um de peisa e possa à la Pestalozzi en fatgs de scola, sco era siu successur e nunstunclenteivel promotur de nossa veglia scola populara, P. Zaccarias da Salò, biars onns plevon a Cumbel.

L'emprema „compagnia della scola christiana“, q. v. d. l'emprema scola rurala tenor il niev uorden, ei vegnida fundada da P. Bernarde da Maron, a Vaz, entuorn 1640, 1650, „ed a quella sezza de Vaz ei era unida la nossa de Combel, ed autras enten autras Pleifs!“ (Mira: P. Zacc. da Salò, Compendi dellas reglas ect. p. 61, 62. sco era p. 5). Fetg baul vegn era plidau d'ina scola a Tersnaus. (e. l. i. p. 48)

Mo quei ch'interesescha nus il pli fetg, ei de saver co quella scola era organisada e co ella vegneva dada!?

Sur quella fetg impurtonta questiuon rispunda a nus il cudischet, secrets da P. Zacc. da Salò, in scazzi zuppau entochen ussa, essend che buc in soli de nos historichers ha studegiu e fatg diever ded el:

„Cuort compendi dellas reglas per la compagnia della doctrina christiana, obligaziuns ect. — Squiccieu á Banadutz de Peter Moron, gl'on 1695. (64 p.)

El ha fatg squitschar el „á benefeci dels Catoligs dellas Eccelsas Ligas, à conzunt tras ils riugs dels devotius confrars è consorurs della scola christiana ect;“

Indirect muossan quels plaids, che las reglas della scola christiana existevan gia ditg avon e ch'ins ha ussa (1695) fatg squitschar ellas, essend la scola christiana introducida ualti dapertut.

II. L'organisaziun de nossa scola populara veglia

La lubientscha d'ereger ina scola en nos vitgs, sa sulettamein igl uestg dar. El ei il „prier“ e parsura de tut las scolas els vitgs ed uclauns catolics sil territori de siu uestgiu.

Ils officials ni parsuris de scadina scola de vischnaunca, stattan sut igl uestg ed ein obligai ad el (ni en siu stagl al sutprier), obedienscha e submissiun. Igl empren official de scola en vischnaunca, ei il sutprier, che stat

avon als auters officials, sco era alla entira scola en num digl uestg. Sutpriur astg'esser mo in spiritual; il plevon ni il caplon. El ei l'olma della scola. Quei official vegn elegius directamein dagl uestg.

Cun el opereschan aunc ils suondonts 11 officials vid la scola: in avisatur; in canzeglier; dus conservaturs; dus infermiers; dus schuolmeisters; in silenzier e plirs maesters e maestras.

Quels vegnan elegi dal sutpriur.

Els ein obligai d'obedir al sutpriur adina e senza la minimma oposiziun. La organisaziun ei gesuita e sebasescha en summa sil principi de dictatura absoluta ed ha maguol ed ossa. Cheu semuoss'ei eclatantamein, che scadina ovra de cuminonza sto oravon tut haver uorden! Ed igl ei bien aschia, pertgei ch'il sforz tiel bien ei buns!

III. Las obligaziuns dils officials de scola

1. Il sutpriur. El ei il cau della scola en vischnaunca; el sto organisar quella ed haver igl egl aviert sils sutofficials. El sto era controllar e „dar quint (agl uestg!) del diember dels Scholars, è Scolaras, sco era de quels che mancan, u entardan de vegnir ect.“ El indichescha il pensum, che ha de vegnir tractaus en scola ed astga mai muncar tier las disputaziuns publicas, che han liug mintga tiarza dumengia en baselgia avon gl'entir pievel. El sto visitar, exortar e cussegljar ils „maesters“ e las „maestras“, ed haver quitau, che quels muossien scoianda e „che feccian far las Dispitas a quels scholars, è scolaras ch'en pli sufficientes.“ El ha oravon tut de haver quitau silla veta religiusa dils scholars e scolaras. „Fetschi era che ils scholars è scolaras de siat onns en sî prendien tuts penitentia ina gada il meins.“

2. Igl avisatur. El ha de substituir il sutpriur cu quel maunca. Sia propria obligaziun ei ded esser veglionts sur la scola, „quei ei, sur la doctrina cristiana, numnada scola, la visitar trasora (pia: inspectur!) en quei temps che coza.“ Dasperas sto el era ver quitau per disciplina, „tener la sia lancia sin maun, . . . et avisar carinameing, sch'el veza (disuorden!) denter ils maesters, è maestras, scholars è scolaras: emprovi da d'esser bein perina cul sottpriur; enten caussas contrarias, u disordens toca d'avisar il spiritual.“

3. Il canzeglier: El ei il scarvon ed ha sco tal l'obligaziun de menar il cudisch della compagnia della scola christiana; de scriver en tuts ils scholars e members „de tuttas quater classas u parts della doctrina christiana.“ El sto era convocar ils dudisch. En cass d'absenza digl avisatur ha el de substituir quel.

4. Ils dus conservaturs. Els han atgnamein duas obligaziuns; els ein giudaschs de paisch e stavladers! Els ston mirar ch'ei regi buna paisch denter ils scholars, cunzun cu ei vegn recitau la ductrina en scola e baselgia. Els ston encuraschar quels „che siturpegian“ e maunglan d'emprender. Milsanavon sto in dils conservaturs, cu i ei uras de scola „ir ora per las vias encorend

si quels affons, ad era las persunas carschidas, cunzun quellas che stattan lischentas, ni che giogan, patarlan . . .“ . Els han era de dar pensum als scolars per emprender a casa. Sils firaus tucc'ei ad els de preleger „il carton della quarta classa“ per far vegnir els tiella „dispeta“ e nudar quels che mauncan.

5. Ils dus recordaturs. Quels ston regurdar ils scolars, cura ch'ei han ded ira tiels ss. sacraments (en Lumnezia mintga quarta dumengia!). Cura ch'in ni l'auter maunca, ston ils dus recordaturs ira per las casas „e mirar d'entellir pertgei raschun ei seigien buca vegni a scola, ni pertgei entardau de retscheiver ils ss. Sacraments“ e de dar part quei al sutpriur.

6. Ils dus infermers. Quels dus han l'obligaziun de visitar ils scolars mal-sauns. Els dueigien consolar e confortar els. Cura ch'ei setracta de paupra glied, ston ei dar almosna. En cass ch'ei muncass in „maester“ u ina „maestra“ ston els far recitar la ducrina.

7. Ils dus schuolmeisters. Sut quei tetel havein nus de far culs scolasts e sut quei num ein els era enconuschents al pievel romontsch entochen els davos decennis; oz denton vegnan ils „schuolmeisters“ de pli baul, che vegnevan purtai els cudischs de morts sut il tetel de „magister“, numnai „scolasts.“ Ils „schuolmeisters“ de gliez temps ein sco oz ils scolasts ils principals officials dellas scola, che vegneva numnada, e fuva era, „in sogn e divin exercezi.“

Els ston oravon tut mussar la ducrina. Lu ston ei tener „bein ordinadas las treis classas dils affons, tenor il saver de quels: sco era la quarta classa dils carschi. Els dueigien era haver quitau de far ira in e scadin „a lur liug, bauns u truccas, sco ei audan, cun detgia fuorma e modestiadad.“

Il pensum dellas differentas classas declara a nus clar e bein l'impurtonza dil scolast ed il pensum de scola ensumma.

L'emprema classa cumpeglia ils pigns. Sin mintga 8 tgaus sto il „schuolmeister“ procurar per in gidonter ni gidontra, che vegneva numnaus „maester“ u maestra“. Ei fruntava pia che scadina classa haveva pliras partziuns.

Ils scolasts ein responsabels per la sufficienta capaciad de lur gidonters, ils maesters. Els ston per tal intent examinar els e parter giu els sillas quater differentas classas. „Ed anflond els enqual buca sufficient per quei sogn uffeci en quella classa, nua ch'el ei staus mes, dettien ei avis al sutpriur e cun buna caschun dismettten el de sia-plazza ed obligaziun! Ils scolasts pon era dar a scadin maester in compogn sco „stathalter,“ che gidi a far recitar la ducrina, cunzun sco agid a quels scolars che san buc aunc leger e gidar a memorisar quels.“

Dasperas han ils scolasts era l'obligaziun de gidar a tener disciplina ils maesters e maestras, buca ch'ils scolars fetschien „naradats, solatz, rijs, u gir plaids leschents; ils deien turzigiari con buna forma, è caretia.“ — El sto era haver quitau ch'ils scolars e scolaras vegnien buca cun de tuttas

sorts cudischs en scola; els astgan far diever mo dagl „ordinari della doctrina, a quei che partegn tier sia classa.“ Ultra de quei han ils scolasts il dretg de far examen culs scolars e schar ira quels en ina classa pli aulta, ni era buc.

In bi idil de scola presenta quest cammond: „ils schuolmeisters tegnian adina sin maun ina lontschietta.“ — Cumpatg ch'ei deva gia avon 300 onns argienvivs en scola!

In impurtont pensum dils scolasts ei era la preparaziun dellas disputaziuns, che vegnevan tenidas mintga tontas dumengias en baselgia avon il pievel. Scadin dils disputants ha siu suppleant speras ed ils scolasts ein teni „de far plidar fetg dad ault, che tut audi, plaid per plaid. Mo ils curaschus e de buna faviala duegien far la dispeta, buca ch'ei detti confusiun e risadas en baselgia.“

8. Il silenzier. Igl ei fetg interessant de saver constatar en plirs loghens dil „Compendi“ ordinaziuns pertenenent la disciplina en scola. En quei grau par'ei ded esser stau fetg rigurus ella scola veglia, essend che buca mo „il schuolmeister“ ed ils „maesters“ han il dretg de turzigiar ils affons.

Per haver buna disciplina pretendan las reglas schizun in agen silenzier, che ha de far guardia en scola, sco ils polizists ded ozildi ellas radunonzas politicas. Mo in per exempels ord il rodel de sias obligaziuns:

„El ha d'haver quitau che la scola vomì cun bien ruaus e meins canera che pusseivel seigi; els ston dustar tuttas narradads e paterlem, che ils affons han per izonza de far; els ston mirar che tuts stettien sin peis avon lur maesters e maestras, cunzun quels dell'emprema e secunda classa; el ha era d'haver quitau che negin mondi per la scola entuorn senza basegns. Cunzun duront las disputaziuns dueigi adina reger strict silenzi e schizun devoziun!“

„Il silenzier dei tener enta maun ina torta, con la quala el possi far star en tema, e pitgar era levameing ils affons, cura ch'ei fa de basegns.“

Scolars renitents e rebels ha il silenzier de menar avon il sutpriur, „sina quei che lez detti il meriteivel castitg per in exempel als auters; el ha era d'haver quitau ch'ils scolars bandunien buca la scola sco cauras e nuorsas“ ord zonas e camons!

9. Ils maesters e las maestras han mintgamai in, 8 scolars, resp. scolaras. Els ein il maun dretg dils dus scolasts ed han en emprema lingia de gidar ils scolars d'emprender de leger e de memorisar! Els ein pia il ligiom denter scolars e scolasts ed han buca pintga impurtonza per la qualitat della scola.

IV. Il pensum della scola e l'instrucziun sco tala

Il principal e ton sco suletrom della veglia scola populara fuva la ducrina christiana e per quei intent seconstitueva en scadina vischnaunca cun lubientscha digl uestg de Cuera: la compagnia della ducrina christiana,

cul caracter de confraternitad religiosa, per ton meglier puder contonscher igl ideal d'ina buna scola christiana, nua che l'instrucziun davart il catechismus era pensum inicial e final dell'entira scola ed educaziun.

Igl onn de scola entschaveva per ordinari da sontga Catrina (25 nov.) e cuzava entochen Pastgas. Iustrucziun vegnev'ei dau mo 2—3 uras per di, e tscheu e leu mintga dumengia sur onn serimnavan ils scolars en baselgia e fagevan ina disputaziun ni „dispeta,“ sco ins numnava quella debatta en fatgs de religiun avon gl'entir pievel.

Ils scolasts ed ils ulteriurs officials de scola fagevan lur breigias e lavurs per l'amur Diu.

Ils luverdis serimnavan scolars e scolaras en ina stiva gronda d'ina casa privata, nua ch'ei era tschentau si bauns ni truccas per liung dellas preits. Enamiez la stiva stevan ils „schulmeisters“, mintgin cun ina lonschetta entamaun, ed observavan, co ils „maesters“ e las „mastras“ mussavan adin e scadin dils scolars; epi examinavan els allura quels; admonevan, ludavan, turziavan. Inton stuevan ils gidonters dils scolasts gia preparar cun lur confidai avon che vegnir en scola.

Duront l'instrucziun mava il silenzier a spass per la scola entuorn cun sia „torta“ enta maun.

Cudisch de scola stuevan tuts ils scolars haver il medem, numnadamein: „In cuort muossament ad intruvidament de quellas caussas las qualas scadin fideivel christgiaun ei culponz da saver, suenter sco la soinchia catholica Romana baselgia muossa. Schentau giu ent igl Ramonsch da Gion Antoni Calvenzan.“

Quei prezios cudischet ha giu dapi 1611 — 1800 circa 30 differentas ediziuns ed era enconuschents agl entir pievel catolic sut il num: „Il cudisch de mussaments!“

El „Compendi“ legin nus pliras gadas ils plaid: „e scadin maester e maestra drovi buc auter cudisch alla doctrina, ch'igl ordinari!“

L'emprema classa entschaveva ni continuava leu nua ch'ils geniturs vevan finiu, ni eran aunc vidlunder cun lur affons de 7 ed 8 onns, q. v. d. alla entschatta de tutta scola ed instrucziun religiosa. Il pensum dell'emprema classa punctuescha per quei motiv pli ferm l'educaziun. Per ex: „ils maesters e mastras dell'emprema classa ston mussar als affons pigns la s. crusch, il Bab nos, l'Ave Maria, la cardientscha, la salve regina cun autras caussas, sco il sez cudisch metta, fagend emprender ordadora, plaid per plaid, plaunsiu e claramein.“

All'entschatta dell'ura ston ils scolasts e lur gidonters declarar igl evangeli dil di ed il sogn dil di e mirar schebein ils scolars ein capavels de persequitar la s. Messa.

Per la preparaziun sin quels puncts liturgics possedevan ils scolasts da lezzas uras duas stupentas ovrettas: 1) Memorial Della passiun de N. S. quei ei

Gottardo Segantini

LA CAVRERA

igl offeci della S. MESSA per salid dell'olma Fideivla. Declarau, a mess en Ramonsch dilg Spiritual de Sagogn e Schluein Dr. Augustin Wendenzen. — Sqiuciau a Cuera da Jon Gieri Barbisch, 1675.“ e 2) FORMULAR De Responder à gidar ils Spirituals. Entels SS. Officis. Per la chara Juventegnia. Dal medem autur, Cuera. Jon Gieri Barbisch, 1676.

Igl autur dil „Compendi“, il zun meriteivel P. Zaccarias da Salò, plevon a Cumbel, documentescha medemamein ses buns principis pedagogics, sch'el punctuescha pliras gadas, ch'ils parsuris della scola stoppien retscheiver ils affons, cunzun ils pigns „cun biala maniera e carezia, e sefar tener car e temer, per ch'ei vegnien bugen; ludar ils buns e turzigiar ils marschs e mirar ch'ei sappien oravon tut las oraziuns de mintga di.“

La secunda classa entscheiva allura culla propria part dil cudisch dils mussaments. Els ston recitar in e scadin las damondas, epi era ensemen, entiras gruppas.

Mo era en quella classa vegn ei mess la peisa principala sin l'educaziun. Quels de quella classa ein empau pli vegls e ston emperder in ton creanza. Ils scolasts dueigien far attents els ded esser honests sin via „cunzunt las feglias tenor gl'exempel de nossa cara dunna, . . .“ Els ston admonir e turnar ad admonir de far bun'obedientscha, „perfin a padraister e madreigna!“ Ils parsuris dueigien medemamein entruidar ils affons de scola „de sepertgirar de dir manzognas, plaid malhonest, de murmignar, puplar, dir aviras ed outras schliatas caussas.“

Cura ch'ils scolasts vulan entscheiver la scola „fetschien star sin peis ils scolars en in rudî; fetschien in'oraziun epi entscheivien a recitar e dir bein ed endretg la viarva e cura ch'ei falessan, ni dian malamein, ni memia da prescha, u sut vusch, tuornien puspei a far dir, silaba per silaba, plaid per plaid, entochen ch'ei dian si bein, clar ed entelgeivlamein.“

Intressantas ed instructivas ein era las normas de turzigiar ils scolars della secunda e tiarza classa:“ Vesa il maester u maestra enqual malobedientscha denter ils scolars u scolaras, de stinadad, che vulan buca turnar a dir si u rispunder, u recitar sco s'auda, ni che dattan nauschas rispostas ect. detien si ad els ina penetienza, sco de star enschanuglias, bitschar plantschii, la tiara ect.“

La tiarza classa continuescha secapescha culla ductrina el cud. de mussaments, mo igl ei fetg intressant de saver constatar ord il „Compendi“, che ei vegn mes per la tiarza ed era per la quarta classa la pli gronda peisa sin ina profunda e solida capientscha della ductrina e buca mo sco tiels affons pigns sil bein emperder ordadora, ch'ei, secapescha pils pigns, la pli impurtanta caussa dell'instrucziun religiosa, pertgei che dals ezs san ins dir, che quei ch'els san buc ordadora, san ei en summa buc. Per quei stat ei scret“ ils scolars della tiarza classa ston mussar si ch'els sappien e capeschien il cuntegn dellas damondas e buca mo saver recitar.“

Per che la tiarza e quarta classa sappien seprofundar ton meglier el coc della ductrina christiana, han ins endrizau las disputaziuns dellas dumengias en baselgia avon gl'entir pievel. Enzacontas indicaziuns el „Compendi“ dattan a nus in maletg sul decuors de quellas „disputaziuns:“

„Quel che meina la disputaziun sto esser schuolmeister — ed inteligents!“

„Las disputaziuns ein de far en fuorma de dialog.“ —

„E quels che han de dispitar semettan sils pass, suppias u truccas, che stettien bein ault. . e duront la disputaziun han era auters scolars il dretg de dar denteren cun damondas, dubis ect. . .“

„La disputaziun (sco era la scola), entscheiva cun in'oraziun e vegn conclusida cun in'oraziun.“

Nus vesein pia clar e bein, che la disputaziun haveva per mira d'infirmir e far capir, quei ch'ins haveva entochen ussa empriu (en in'jamna ni duas) forse empau mechanicamein ordadora. Quella instrucziun religiosa ha pia tuttavia il character de survir a quei ch'ei gia avon maun e de profundar ei, per bien e pro della veta practica, della veta christiana.

Nus essan ferm perschudi, che quella instrucziun religiosa havevi era suér e mur indigena, havend gie ils maesters ed ils scolasts, „La glisch sil candelier envidada“ (1685—87), da P. Z. da Salò, per mauns; in oreifer cudisch che punctuescha principalmein l'istoria de nies uestgiu, de nossas baselgias e sanctuaris, sco era l'istoria de nossa cultura religiosa — catolica ensumma!

Quei che ligiava allura la savida teoretica dils scolars della scola christiana culla veta pratica, fuva l'instituziun d'ina:

Quarta classa. „Quella cumpeglia las persunas carschidas; umens, dunnauns, ménders, mats e mattauns.“ Lur scola duegi esser „co viver de vèr christifideivel.“

Per tal intent „ston els repetter gl'entir cudisch de ductrina, principalmein ils pugns per las persunas carschidas, che senumna la ductrina christiana della quarta classa.“

Per nies temps ded oz, che vegn era numnaus il temps dil grond moviment liturgic, eis ei fetg instructiv de saver constatar, ch'il medem ha gia existiu el 17avel tschentaner — era tiels romontschs. In punct principal dil pensum della quarta classa ei perquei „igl emprendre e saver exactamein tgei la Messa ei e co ins stoppi far per suondar ella cun patertgar (pertractare!) ils misteris, che vegnan representai.“

Essend che quella classa dils carschi stat gia culs peis ella veta „sto ei era vegnir mussau, co trer si ils affons.“

Per la qualidad della scola sezza, eis ei segiramein in bien attestat, sch'ei vegn allura ordinau „ch'ils buns della quarta classa vegnan allura tratgs ora maesters e mastras dellas autras classas.“

En quella scola veglia empredevan tuts de leger, paucs de scriver ed aunc pli paucs de far quen. Il pur duvrava buca saver scriver, e far quen fagev'el a tgau ed enstagl dil pupi duvrav'el sia memoria. Mo en in rom, — e quei el principal — eran els fermes e suren e surora a scadina scola ded oz: el saver lur ductrina ordadora, egl applicar quella per la veta practia ed ella defensiun de quella, cura e nua ch'ei era. En quei grau ha prof. Muoth giu tutta raschun de scriver, „che la teologia seigi vegnida popularisada el 17avel tschentaner en nossas Vals romontschas denter ils de Messa e de priedi,“ e nus mettein vitier: ch'ei hagi silsunter mai pli dau aschi interessants e perschuadi combats spirtals e culturals, sco gest enten quei temps — e quei oravon tut per motiv, che la glieud viveva lur religiun! La compagnia della scola christiana (il plaid compagnia regorda nus vid ils consequents e versai schuldaus de Christus: ils Gesuits!) cumpegliava gl'entir vitg e veva oravon tut il character d'acziun catolica el ver senn dil plaid. Essend aber che quei senn d'acziun catolica vegneva practicaus da lezzas uras en autras fuormas ch'ozildi, han ins dalla bial'entschatta enneu dau il character de confraternitad a quella societad privata de scola, che s'extendeva sull'entira vischnaunca.

Perquei han ils commembers della compagnia de scola aunc ina partida obligaziuns spezialas, religiusas ed ultra de quei ei la compagnia era fitada cun perduns e privilegis, concedi ad ella da papas ed uestgs. Miera per ex. in scolar ni ina scolara, sche sto l'entira scola far dil bien pil defunct. Ils 12 ein obligai de compignar il commember defunct alla fossa e de procurar per il salit de si'olma.

Aschia fuva la scola de nos babuns avon 300 onns!

Honor e respect als rev. P. P. caputschins italians, che han giu ils pli gronds merets per quella en nossa tiara romontscha!

Cuera, Mardis-Pastgas 1936

Fai stém —

Fai stém co las neblas secatschan,
caminan engiu, mo engiu,
sespeilan, sebrischan, s'embratschan,
mo ruschunan tuttina engiu —

In stèl pli ad ault sur la retscha
ballontsch'ina nebla stinau
sedosta detschiert, sesburretscha
dat combas e fa de fitgau.

Tgei gida tei esser stinada
fors'era sche ti has raschun!?
Mo marscha cun l'autra bargada
e va cun bargad'a mischun — —!